

Evaldas VIŠOCKAS

Lietuvos teisės instituto

Tarptautinių ryšių skyriaus tyrėjas

El. p. evaldas.visockas@teise.org

PASITIKĖJIMAS TEISĖSAUGOS INSTITUCIJOMIS LIETUVOJE

Pasitikėjimas policija, teismais ir prokuratūra 2015 metais pasiekė rekordines aukštumas Lietuvoje. Nors fiksuojamas pasitikėjimas šiomis institucijomis auga, sunku identifikuoti, kas jį „augina“. Tai gali būti ir gera veikla, o gali būti ir sėkmingi viešieji ryšiai ar medijų įtaka. Atsakymas į klausimą „Ar jūs pasitikite policija, teismais, prokuratūra?“ nepaaiškina, kas institucijose daroma gerai, kai pasitikėjimo vertinimai kyla, ir kokios probleminės teisėsaugos institucijų veiklos sritys reikalauja dėmesio, kai vertinimai prastėja. Kyla abejonių, ar šis vienas, institucijų veiklos vertinimams dažnai naudojamas, rodiklis pakankamai nusako, kaip gerai ir efektyviai veikia prokuratūra, ar policija užtikrina visuomenės saugumą, teises, o teismai – interesų gynimą ir kitus demokratinės visuomenės poreikius. Straipsnyje analizuojamas pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis Lietuvoje ir jo pokyčiai, labiausiai koncentruojant dėmesį į policijos ir teismų institucijas. Analizei pasitelkiami dviejų tarptautinių projektų EURO-JUSTIS ir FIDUCIA idėjos ir duomenys. Pasitikėjimas nagrinėjamas kaip kompleksinis reiškinys, kuris apima kelis svarbius aspektus: 1) pasitikėjimą teisėsaugos institucijų efektyvumu, 2) paskirstomąjį teisingumą¹, 3) procedūrinį teisingumą², 4) vertybinį ir moralinį ben-

¹ Paskirstomasis teisingumas (angl. *distributive justice*) kriminalinės justicijos diskurse apibrėžia vienodą (neiškirtinį) ir vienodai paskirstytą teisėsaugos institucijų paslaugų teikimą visiems visuomenės nariams. Šis konceptas siejamas su teisėsaugos institucijų veiklos procesų rezultatais. Pavyzdžiui, policijos dažniau atliekamais dokumentų patikrinimais ir asmens kratomis, teismų priimamais sprendimais ir skiriamomis bausmėmis skirtingai skirtingoms etninio, pajamų, visuomeninio statuso grupėms // Cituojama iš *Duffee D., Maguire E. R. Criminal justice theory: Explaining the nature and behavior of criminal justice*. New York: Routledge, 2007, p. 75–76.

² Procedūrinis teisingumas (angl. *procedural justice*) atspindi procesus ir tvarkas, kuriuos pasitelkia organizacijos (kriminalinės justicijos diskurse – teisėsaugos institucijos) siekdamos išvengti ginčų, užtikrinti žmonių teises ir teisėtus interesus. Procedūrinis teisingumas apima nešališką, pagarbų ir garbingą institucijų elgesį su žmonėmis // Cituojama iš *ten pat*.

drumą su institucijomis, 5) institucijų legitimumą, 6) visuomenės bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis. Vertinant apklausų metu surinktus duomenis, matyti, kad skirtingi pasitikėjimo elementai visuomenės vertinami gana skirtingai, taip pat skiriasi nuo „apibendrinto“ pasitikėjimo. Šių skirtumų suvokimas ir įvertinimas suteikia progą tikslingai vertinti ir gerinti teisėsaugos institucijų veiklą.

ĮVADAS

Teisėsaugos institucijų paskirtis – užtikrinti visuomenės saugumą: apsaugoti piliečius, tirti nusikaltimus, bausti už juos, užtikrinti tvarką daugelyje gyvenimo procesų. Šioms tiesioginėms funkcijoms skirta pagrindinė visų teisėsaugos institucijų veikla. Tačiau pasitikėjimo šiomis institucijomis svarba šių institucijų veiklai ir visai teisingumo sistemai pradėta vertinti tik visai neseniai. Nors apie pasitikėjimo svarbą įvairių socialinių procesų valdymui ir teisėsaugai jau seniai kalba užsienio mokslininkai³, Lietuvoje ši aktuali tema turi daug trumpesnę istoriją. Tai lėmė iki 1991 metų egzistavusi tarybinė totalitarinė santvarka. A. Dobrynino⁴ ir G. Sakalausko⁵ nuomone, teisėsaugos institucijos buvo pasitelktos daugiau baudimo ideologijos įtvirtinimui. Todėl visuomenės nuomonės analizė kaip politikos formavimo priemonė praktiškai nebuvo naudojama. Lietuvoje pirmieji tyrimai apie teisėsaugos institucijų ir visuomenės santykius, pasitikėjimą teisėsaugos institucijų veikla pradėti nuo 20 amžiaus paskutinio dešimtmečio (Dobryninas, 1996⁶; Dobryninas ir Gaidys, 2004⁷). Plačiausiai ši tema Lietuvoje

³ Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis temą išsamiai nagrinėjo N. Luhmannas savo veikaluose „The “state” of the political system“ (1984), „Political theory in the welfare state“ (1990), „Social systems“ (1995), A. Giddensas knygoje „The Constitution of Society“ (1984) ir kartu su bendraautorais U. Beck'u ir S. Lash'u „Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order“ (1994). Žymus ir britų kriminologų J. Roberts'o ir M. Hough publikacijų indėlis šia tema – „Public opinion, crime, and criminal justice“ (1997), „Understanding public attitudes to criminal justice“ (2005).

⁴ Dobryninas A. Democratic Change and Crime Control in Lithuania: Compiling New Criminological Discourses (Vilnius, Lithuania – 1996). NATO: Individual Democratic Institutions Research Fellowships 1994-1996.

⁵ Sakalauskas G. Baudžiamosios politikos tradicija Lietuvoje // Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A. Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Vilnius: Teisės institutas, 2012, p. 19–27.

⁶ Dobryninas A. Democratic Change and Crime Control in Lithuania: Compiling New Criminological Discourses (Vilnius, Lithuania – 1996). NATO: Individual Democratic Institutions Research Fellowships 1994-1996.

⁷ Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė: Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. Vilnius: JTVP, 2004.

nagrinėta paskutinius penkerius metus (Dobrynina, 2011⁸; Dobryninas, Drakšienė, Gaidys, Vileikienė, Žilinskienė, 2012⁹; Valickas, Justickis, Vanagaitė, Voropaj, 2013¹⁰; Dobryninas, Čėsniienė, Dobrynina, Giedraitis, Merkevičius, 2014¹¹; Dobrynina, Visockas, Žukauskaitė, 2013¹²; Kiškis, Justickaja, Uscila, Justickis, 2014¹³).

A. Giddenso¹⁴ ir N. Luhmanno¹⁵ manymu, pasitikėjimas teisingumo sistema, kaip ir pasitikėjimas valstybe, leidžia supaprastinti gyvenimą. Tikėjimas valstybės institucijų sąžiningumu, gerovės visiems valstybės piliečiams siekiu, efektyvumu leidžia žmonėms ramiai gyventi, skiriant laiką darbui, o ne institucijų kontrolei. Pasitikėjimas teisės saugos sistema suteikia pagrindą manyti, kad netapsite nusikaltimo auka arba, jei visgi ja tapsite, galėsite tikėtis sąžiningo teismo. P. Wardo ir S. Meyer nuomone, pasitikėjimas yra svarbus sklandaus visuomenės funkcionavimo ir žmonių gyvenimo kokybės užtikrinimo, palaikymo bei plėtotės komponentas¹⁶. Jis taip pat yra ir demokratijos rodiklis. Pasitikėdami piliečiai deleguoja institucijoms galią spręsti su jais pačiais susijusius klausimus, taip prisiimdami riziką dėl potencialios žalos ar bendradarbiavimo pranašumų¹⁷. Nepasitikėdami jie išreiškia nepasitenkinimą neišsipildžiusiais lūkesčiais, valstybės institucijų veiklos neefektyvumu, pažeidžiamais interesais. 2014 m. Lietuvoje

⁸ Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S., Kalpokas V., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Nikartas S., Pocienė A., Zaksaitė S. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Vilnius: Eugrimas, 2011.

⁹ Dobryninas A., Drakšienė A., Gaidys V., Vileikienė E., Žilinskienė L. Pasitikėjimo Lietuvos teisės sauga profiliai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

¹⁰ Valickas G., Justickis V., Vanagaitė K., Voropaj K. Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisės saugos pareigūnais bei institucijomis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

¹¹ Dobryninas A., Čėsniienė I., Dobrynina M., Giedraitis V., Merkevičius R. Kriminalinės justicijos suvokimas visuomenėje. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

¹² Maffei S. (Edt.), Markopoulou L. Fiducia. Justice needs trust. FP7 research project for new European crimes and trust based policy. 2013, Vol. 1.

¹³ Kiškis A., Justickaja S., Uscila R., Justickis V. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.

¹⁴ Giddens A. Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age. Cambridge: Polity, 1991.

¹⁵ Luhmann N. Trust and power: Two works. Chichester: Wiley, 1979.

¹⁶ Ward P., Meyer S. Trust, Social Quality and Wellbeing: A Sociological Exegesis // Development and society, 2009, Vol. 38, No 2, p. 341.

¹⁷ Inglehart R. Trust, wellbeing and democracy // Warren M. Democracy and trust. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999, p. 89.

išleistos monografijos „Kriminalinės justicijos suvokimas visuomenėje“ autoriai, savo tyrime analizuodami kriminalinės justicijos sąvoką, susieja teisėsaugos institucijas, jų praktikas ir įstatymų leidybą bei formuluoja mintį, kad „kriminalinės justicijos paskirtis visuomenėje atitinka jos narius vienijančią bendrą socialinį interesą – gyventi saugioje ir solidarioje visuomenėje, kurioje kiekvienam jos piliečiui yra užtikrinamas tinkamas saugumo lygis, paisoma jo teisių, o teisingumas vykdomas visiems vienodai ir teisingai“¹⁸.

Dauguma Lietuvos teisėsaugos institucijų per paskutinį dešimtmetį irgi įvertino pasitikėjimo svarbą. Tai atsispindi jų viešai pateikiamoje informacijoje, tikslų formavime, savo veiklos vertinime. „Gyventojų pasitikėjimas yra vienas iš svarbiausių policijos veiklos vertinimo kriterijų“, – teigė 2014 m. Lietuvos policijos generalinis komisaras S. Skvernelis Vidaus reikalų ministerijos tyrimo apie gyventojų viešojo saugumo būklę, požiūrį į policiją ir kitas institucijas pristatymo metu¹⁹. Analogiškas mintis interviu žiniasklaidai apie savo institucijas ne vieną kartą yra išreiškę ir vadovaujantys prokuratūros bei teismų atstovai. Visuomenės pasitikėjimas, kaip svarbus rodiklis vertinant teisėsaugos institucijų funkcijų vykdymo kokybę, yra naudojamas ir politiniame diskurse²⁰, kuriant ilgalaikes visuomenės saugumo strategijas.

Apžvelgiant Lietuvoje teisėsaugos institucijų vykdomus veiklos tyrimus, matyti tyrimus užsakančiųjų požiūrio į pasitikėjimą skirtumai. Iš dalies tai lemia šių institucijų tikslai ir skirtingas problemų matymas. Kai kurioms iš jų užtenka vienintelio klausimo, ar jomis pasitikima. Tada kaip pasitikėjimo rodiklis naudojamas teigiamų atsakymų procentas, ir tokiu būdu nusprendžiama, ar veikla vykdoma efektyviai. Kitos institucijos, atliekančios sudėtingesnes savo veiklos analizes, naudoja klausimus, apimančius įvairius veiklos aspektus: gyventojų saugumo jausmą, pasitenkinimą institucijos darbu, aptarnavimo kokybę, darbuotojų kvalifikaciją ir elgesį. Tai leidžia giliau ir tiksliau pažvelgti į institucijų funkcijų vykdymą bei suprasti, ar tenkinami gyventojų, kaip valstybės institucijų klientų, lūkesčiai. Apsiribojimas vienu klausimu, vertinant įstaigos veiklą, kelia abejonių dėl atsakymo daugiaprasmiškumo. Pasitikėjimas apima labai daug. Iš vienos pusės – tai tikėjimas, pasireiškiantis per lūkestį, kad institucija ar jos pareigūnai kvalifikuotai atliks savo funkcijas. Iš kitos pusės – tai

¹⁸ Dobryninas A., Čėsniėnė I., Dobrynina M., Giedraitis V., Merkevičius R. Kriminalinės justicijos suvokimas visuomenėje. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 4.

¹⁹ Pranešimas Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto svetainėje 2014-01-09, „Didėja gyventojų pasitikėjimas policija“. Prieiga per internetą: <<http://www.policija.lt/index.php?id=23854>>.

²⁰ Kaip pavyzdžius galima pateikti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą 2012-11-28 Nr. 1482 „Dėl 2014–2020 metų nacionalinės pažangos programos patvirtinimo“ arba Lietuvos Respublikos Seimo nutarimą 2015-05-07 Nr. XII1682 „Dėl Viešojo saugumo plėtros 2015–2025 metų programos patvirtinimo“.

lūkestis ir suvokimas, kad tos institucijos atstovai turi tokį patį vertybinį supratimą apie tai, kas teisinga. Dar kitu atveju, tai tikėjimas, kad teisėsaugos institucijų elgesys bus nešališkas ir visiems vienodas, o sprendimai nepriklausys nuo turtinės padėties ar priklausymo etninei grupei. Galima atrasti ir daugiau pasitikėjimo aspektų. Taigi, norint įvertinti pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis, negalima užduoti tik vieno klausimo. Reikia atsižvelgti į pasitikėjimo kaip socialinio reiškinio kompleksiskumą ir specifiką kiekvienos institucijos darbe. Neįvertinant platesnio visuomenės pasitikėjimo reikšmės konteksto, prarandamas tikrasis vaizdas, kaip veikia teisėsaugos sistema.

Aukščiau išvardyti pasitikėjimo aspektai yra svarbūs teisėsaugos institucijų veikloje ir jos vertinime. Tai iš esmės skirtingi dalykai, nors lietuvių kalboje tam yra tik viena sąvoka – „pasitikėjimas“. Anglų kalboje egzistuojančios dvi sąvokos „trust“ ir „confidence“ yra anksčiau minėtų pasitikėjimo reiškinių aspektų atitikmenys. Reikia paminėti britų ir amerikiečių mokslininkų M. Hough, B. Bradfordo, J. Jacksono, T. Tyler'io, J. Roberts'o darbus ir tyrimus, nagrinėjančius pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis, kuriuose irgi nurodomi skirtumai tarp funkcinio ir emocinio pasitikėjimo pobūdžio. Knygos „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis profiliai“ autoriai (A. Dobryninas ir kiti) skirtingų pasitikėjimo supratimų egzistavimą taip pat įvardija kaip termino „pasitikėjimas“ dviprasmiškumą. Monografijoje teigiama, kad pasitikėjimas gali būti suprantamas kaip socialinė psichologinė kategorija (angl. *trust*) ir kaip patikimumas – sisteminė funkcinė kategorija (angl. *confidence*)²¹. Ši ypatybė, į kurią vis dar retai atsižvelgiama Lietuvoje dėl lingvistinių ypatybių, dažnai analizuojama užsienio šalyse.

Analizuojant pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis Lietuvoje klausimą, šalia kitų tyrimų, reikia paminėti du reikšmingus tarptautinius tyrimus, kurie vyko ir mūsų šalyje. Tai tarptautiniai europiniai projektai „Euro-Justis“²², vykdytas 2008–2011 metais, ir „Fiducia“²³, vykdytas 2012–2015 metais. Projekto „Euro-Justis“ tikslas buvo išanalizuoti ir suformuoti pasitikėjimo teisingumo sistema rodiklių sistemą. Projekto metu buvo sukurta rodiklių sistema ir klausimynas, skirtas pasitikėjimui teisingumo sistema ir atskirais kriminalinės justicijos elementais vertinti. Apmąstant, kokie elementai turėtų būti įtraukti į pasitikėjimo vertinimą, buvo pasitelktos paskutiniu

²¹ Dobryninas A., Drakšienė A., Gaidys V., Vileikienė E., Žilinskienė L. Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 8.

²² Europos Komisijos 7-ojoje bendroje programoje finansuotas projektas „EURO-JUSTIS - Scientific Indicators of Confidence in Justice Tools for Policy Assessment“ (liet. „EURO-JUSTIS – Moksliniai pasitikėjimo teisingumo sistema rodikliai. Įrankiai politikos vertinimui“), įgyvendintas 2008–2011 m. Prieiga per internetą: <<http://www.eurojustis.eu/>>.

²³ Europos Komisijos 7-ojoje bendroje programoje finansuotas projektas „FIDUCIA – New European crimes and trust-based policy“ (liet. „FIDUCIA – Naujos nusikaltimų rūšys ir pasitikėjimu pagrįsta politika“), įgyvendintas 2012–2015 m.

metu populiarumo sulaukiančios pozityvistės teorijos, teigiančios, kad asmenys, kurie pasitiki teisingumo sistema, paklūsta pareigūnams, yra mažiau linkę nusikalsti ir daugiau bendradarbiauja su teisėsaugos institucijomis (Roberts, Hough, 2005²⁴; Elffers, Verboon ir Huisman, 2006²⁵; Hough, Jackson, Bradford, Myhill ir Quinton, 2010²⁶, Hough, 2011²⁷). Remiantis šiomis idėjomis, išskirtos kelios pasitikėjimą atspindinčių sąvokų kategorijos: pasitikėjimas teisėsaugos efektyvumu, paskirstomasis teisingumas, procedūrinis teisingumas, vertybinis ir moralinis bendrumas su institucijomis, institucijų legitimumas, bendradarbiavimas su teisėsaugos institucijomis. Šių kategorijų pagrindu buvo konstruojama kompleksinė pasitikėjimo vertinimo sistema. Svarbiu projekto pasiekimu galima laikyti su projekto tyrimų sritimi susijusio klausimyno inkorporavimą į Europos socialinį tyrimą²⁸. Tai leido išbandyti rodiklių sistemą, įvertinti ir palyginti pasitikėjimą skirtingose valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje. Tęstinis projektas „Fiducia“ pratęsė pasitikėjimo teisėsaugos sistema tyrimus. Jame buvo analizuojama, kaip įvairūs visuomenės pasitikėjimo aspektai ir pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis vertinimai gali būti susiję su teisėsaugos institucijų legitimumu, bendradarbiavimu su šiomis institucijomis, moralinėmis nuostatomis dėl įvairių nusikalstamų veikų. Abu minėti projektai labiausiai koncentravosi į policijos ir teismų veiklą, darant prielaidą, kad gauti rezultatai ir išvados galėtų būti taikomi ir kitoms teisėsaugos institucijoms. Straipsnyje analizei naudojami projektų „Euro-Justis“ ir „Fiducia“ duomenys, papildant juos Europos socialinio tyrimo duomenimis.

PASITIKĖJIMO TEISĖSAUGOS INSTITUCIJOMIS TENDENCIJOS LIETUVOJE

Per paskutinius keliolika metų pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis Lietuvoje pastebimai pakito. Nuo 1998 m. iki 2008 m. pasitikėjimas policija ir teismais tai augo, tai

²⁴ Roberts J., Hough M. Understanding public attitudes to criminal justice. Maidenhead, Berkshire: Open University Press, 2005.

²⁵ Elffers H., Verboon P., Huisman W. Managing and maintaining compliance. The Hague: Boom Legal Publishers, 2006.

²⁶ Hough M., Jackson J., Bradford B., Myhill A., Quinton P. Procedural justice, trust, and institutional legitimacy // Policing, 2010, Vol. 4, No 3, p. 203–210.

²⁷ Hough M., Sato M. (red.) Trust in Justice: Why it is important for criminal policy, and how it can be measured. Final report of the Euro-Justis project. HEUNI, Helsinki, 2011.

²⁸ Europos socialinis tyrimas (angl. *The European Social Survey*, sutrumpintai ESS) yra mokslininkų įgyvendinama tarptautinė apklausa, atliekama kas dvejus metus Europoje nuo 2001 metų. Prieiga per internetą: <<http://www.europeansocialsurvey.org/>>.

mažėjo, svyruodamas apie panašias vertes. Tačiau per paskutinius penkerius metus pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis stabiliai ir ženkliai didėjo. Šiuo periodu ypač augo pasitikėjimas policija (šią tendenciją galima stebėti nuo 2007 m.). Pasitikėjimas teismais ir prokuratūra irgi gana stabiliai augo nuo 2010 m., bet mažiau. Tai rodo visuomenės apklausų agentūros „Vilmorus“ tyrimų duomenys (žr. 1 grafiką). Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis didėjimą rodo ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos kartu su Policijos departamentu atliekamų apklausų duomenys²⁹. „Vilmorus“ duomenimis, pasitikėjimas policija padidėjo nuo 28,4 % 1998 m. iki 59,7 % 2015 m., pasitikėjimas teismais tuo pačiu periodu pakilo nuo 15,2 % iki 26,2 %, o prokuratūros nuo 16,4 % iki 27,9 %. Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, pasitikėjimas policija kilo nuo 48 % 2004 m. iki 70 % 2014 m., teismais nuo 24 % 2010 m. iki 51 % 2013 m., prokuratūra nuo 24 % 2010 m. iki 53 % 2013 m. Nors, kaip matome, skirtingų tyrimų rezultatai skiriasi³⁰, bet akivaizdu, kad paskutiniu metu pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis pasiekė didžiausias reikšmes per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį. Pasitikėjimo policija Europos Sąjungoje vidutinė reikšmė nuo 2002 m. svyruoja tarp 52–63 %³¹. 2014 m. „Vilmorus“ duomenimis, pagal pasitikėjimą policija Lietuva beveik pasiekė Europos vidurkį, o Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos apklausos duomenimis, jį nežymiai viršijo. „Eurobarometro“ duomenys pakartoja šiuos rezultatus – 2014 m. Europos Sąjungos valstybių pasitikėjimo policija rodiklis buvo 64 %, o Lietuvos 63 %³², kai 2004 m. šie rodikliai buvo 65 % ir 32 %³³.

Kitas svarbus rodiklis kriminalinės justicijos sistemai yra pasitikėjimas teisingumo sistema. Pasitikėjimo teisingumo sistema sąvoka yra plati. Ji apima ne tik pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis – pasitikėjimą policija, teismais, prokuratūra. Pasitikėjimas teisingumo sistema taip pat apima pasitikėjimą ir įstatymų leidžiamąja valdžia ir teisės aktų atitiktimi visuomenės nuostatoms. Šis rodiklis Lietuvoje paprastai yra

²⁹ Vileikienė E. Pateiktis. „Lietuvos gyventojų nuomonė apie teisėsaugą ir teismus“. Prieiga per internetą: <http://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Tyrimai/Gyventoju_nuomone_20150305.pdf>.

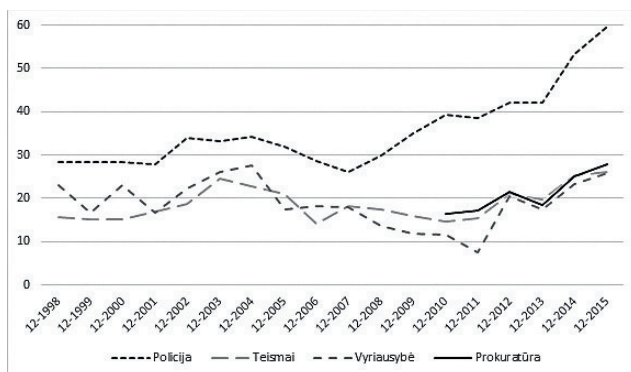
³⁰ Skirtingų institucijų apklausų rezultatai gali skirtis dėl skirtingai formuluojamo klausimo, dėl pasirinktų skirtingų vertinimo skalių, taip pat dėl pateikiamo klausimo konteksto klausimyne. Šiame straipsnyje nekeliama tikslas išanalizuoti, kurie iš pasitikėjimo vertinimų yra tikslesni, todėl lyginamoji metodikos ir rezultatų analizė neatliekama, vertinamos tik bendros kitimo tendencijos.

³¹ Europos socialinio tyrimo apklausų duomenys 2002–2014 m. Prieiga per internetą: <<http://www.europeansocialsurvey.org/data/>>.

³² Eurobarometer 82, 2014 m. ruduo. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_en.htm>.

³³ Eurobarometer 62, 2004 m. ruduo. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_en.htm>.

Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis Lietuvoje

1 grafikas. Pasitikėjimas institucijomis Lietuvoje 1998–2014 m. „Lietuvos ryto“ dienraščio užsakymu visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Vilmorus“ atliktų apklausų duomenys kiekvienų metų gruodžio mėnesį

mažesnis nei pasitikėjimas policija (žr. 1 lentelę). Tai galėjo nutikti dėl teisingumo sistemos didesnio susiejimo su politinėmis valdžios struktūromis – Vyriausybe ir Seimu. Pasitikėjimas politinėmis partijomis, Vyriausybe ir Seimu Lietuvoje yra žemas. „Eurobarometro“ duomenimis, visuomenės dalis, linkusi pasitikėti Vyriausybe, per paskutinius daugiau nei dešimt metų (nuo 2004 m. iki 2015 m.) neviršijo 40 %, o pasitikinti Seimu beveik visą šį laiką buvo mažesnė nei 20 %.

1 lentelė. Pasitikėjimas institucijomis Lietuvoje, %. „Standard Eurobarometer“ 2004–2015 m. duomenys

	2004/10	2005/06	2005/10	2006/04	2006/09	2007/10	2008/04	2008/10	2009/06	2009/11	2010/06	2010/11	2014/11	2015/05
Linkę pasitikėti policija	32%		34%		33%	35%	34%					44%	63%	65%
Linkę pasitikėti teisingumo sistema	28%	30%	27%	23%	24%	25%	28%	25%	24%	15%		22%	39%	41%
Linkę pasitikėti Vyriausybe	38%	25%	27%	21%	25%	24%	17%	16%	19%	15%	13%		32%	34%
Linkę pasitikėti Seimu	23%	15%	19%	14%	16%	13%	12%	11%	10%	7%	7%		17%	16%

2004 m. Lietuva Europos Sąjungoje pagal pasitikėjimą teisingumo sistema buvo tarp mažiausiai pasitikinčių valstybių: Bulgarijos, Lenkijos, Čekijos, Slovakijos, Latvijos. 2004 m. asmenų, linkusių pasitikėti teisingumo sistema Lietuvoje, „Eurobarometro“ duomenimis, buvo 28 %, kai Europos Sąjungos vidurkis sudarė 45 %, o labiausiai pasitikinčiose valstybėse: Vokietijoje, Švedijoje, Suomijoje, Austrijoje, Danijoje – 58–79 %. Augančio pasitikėjimo tendencijos paskutiniais metais lėmė, kad

Lietuva priartėjo prie Europos Sąjungos vidurkio. 2014 m. bendras Europos Sąjungos šalių piliečių pasitikėjimo teisingumo sistema rodiklis buvo 49 %, o Lietuvoje 39 %. Iki minėtų pirmaujančių pasitikėjimo srityje šalių vertinimo (60–80 %) lieka dar gana toli.

PASITIKĖJIMAS TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ EFEKTYVUMU

Dažniausiai visuomenės pasitikėjimas naudojamas kaip tam tikrų institucijų veiklos kokybės vertinimas. Tokiais tyrimais bandoma išsiaiškinti, kaip pagerinti teisės saugos institucijų veiklą derinant šių institucijų veiklą su visuomenės lūkesčiais ir poreikiais. Tai yra dauguma apklausų klausimų susiję su pasitenkinimu institucijų veikla arba reakcija į tiesioginį ar netiesioginį kontaktą su institucijomis. Intensyvūs tyrimai pasitikėjimo teisės saugos institucijomis srityje leidžia atrasti sąsajų, kurios bendros daugeliui šalių. Jos gali būti panaudojamos kriminalinės justicijos politikos formavimui ar atskirų institucijų veiklai gerinti. Tyrimai leidžia teigti, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp policijos efektyvumo vertinimo – subjektyvaus gyventojų saugumo pojūčio, vertinimo, kaip sėkmingai policija užtikrina saugumą, išsiaiškina ir sulauko nusikaltėlius, nusikaltimų skaičiaus mažėjimo – ir pasitikėjimo policija. Geresni policijos efektyvumo vertinimai lemia didesnę pasitikėjimą³⁴.

Kalbant apie kiekvieną teisės saugos instituciją atskirai, reikia pabrėžti, kad visuomenė iš jų tikisi skirtingų dalykų. Efektyvi policijos veikla turėtų garantuoti piliečiams saugumą, greitą ir kompetentingą nusikalstamų veikų ištyrimą bei pagalbą nukentėjusiems asmenims. Taip pat policijos veikla turėtų būti vienodai profesionali ir teisinga visų visuomenės grupių atžvilgiu. Ne mažiau svarbus vertybinis aspektas yra vienodas policijos pareigūnų ir visuomenės suvokimas, kas yra teisinga, kaip turėtų būti elgiamasi su nusikaltusiais asmenimis. Galima į pasitikėjimą pažvelgti ir kitaip: kokios priežastys sukelia visuomenės nepasitikėjimą policija? E. Vileikienės parengtoje pateiktyje „Lietuvos gyventojų nuomonė apie teisės saugą ir teismus“³⁵ kaip antra pagal svarbą nepasitikėjimo policija priežasčių nurodoma prasta policijos darbo kokybė. S. Nikartas, nagrinėdamas nesikreipimo į policiją priežastis, pateikia 2000 m. tarptautinio viktimologinio tyrimo išvadas dėl nepasitikėjimo policija: 28 % nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų nesikreipė į policiją, nes manė, kad policija negalėtų nieko padaryti, 18 % manė, kad policija nieko nedarytų³⁶.

³⁴ Jackson J., Bradford B., Hohl K., Farrall S. Does the fear of crime erode public confidence in policing? // Policing: a journal of policy and practice, 2009, Nr. 3(1), p. 100–111.

³⁵ Vileikienė E. Pateiktis. „Lietuvos gyventojų nuomonė apie teisės saugą ir teismus“. Prieiga per internetą: <http://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Tyrimai/Gyventoju_nuomone_20150305.pdf>.

³⁶ Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S., Kalpokas V., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Nikartas S., Pocienė A., Zaksaitė S. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Vilnius: Eugrimas, 2011, p. 90–91.

Teismų efektyvumo supratimas yra kitoks dėl šios institucijos veiklos pobūdžio. Kaip visuomenės vertinamas teismo efektyvumo rodiklius V. Valančius³⁷ mini teismų procesų trukmę, apskųstų ir panaikintų teismų sprendimų dalį. Visuomenė nuomonę apie teismų efektyvumą susidaro ir pagal teismų sugebėjimus spręsti ir pabaigti bylas, paskirti „teisingas“, visuomenės supratimu, atitinkančias nusikaltimą bausmes. Tai ypač svarbu kalbant apie medijose nušviečiamas rezonansines bylas. Nors tai neturi daug bendro su teisine teisingumo sąvoka, žmonės dažnai vadovaujasi medijų jiems pasiūlomais ar savo vidiniais teisingumo kriterijais. Kadangi apie prokuratūrą žinoma dar mažiau, medijų įtaka gyventojų nuomonei apie šią įstaigą turi dar didesnę poveikį.

Projekto „Fiducia“ tyrimas Lietuvoje³⁸ atskleidė keletą įdomių faktų apie minėtų institucijų vertinimo specifiką. Policijos efektyvumo vertinimui buvo pasirinkti keli klausimai, kurie leistų analizuoti visuomenės nuomonę apie policijos gebėjimus veikti efektyviai sprendžiant nusikaltimų problemas. Pirmiausia buvo klausama apie policijos gebėjimus užkirsti kelią nusikaltimams Lietuvoje, kuriuose yra naudojamas smurtas arba grasinimai. Nusikaltimų prevencija yra viena iš policijos funkcijų. Todėl tiek iš piliečių, tiek iš valstybės politikų ši institucija sulaukia tam tikro spaudimo šiuo klausimu. Tikimasi, kad geresnis policijos darbas sumažins nusikaltimų skaičių, o kokybiškai atlikdami savo darbą, policijos pareigūnai neleis jiems įvykti. Deja, policijos vertinimai nėra labai aukšti vertinant prevencijos funkciją. Atsakydami į klausimą apie policijos gebėjimą užkirsti kelią nusikaltimams Lietuvoje, kuriuose yra naudojamas smurtas arba grasinimai, skalėje nuo 0 (visiškai nesėkmingai) iki 10 (labai sėkmingai) gyventojai dažniausiai vertino policijos veiklą 5 balais (reikšmių vidurkis 5,58, o moda³⁹ 5). Neigiamai policijos gebėjimus vertino 23,8 %, o teigiamai į šį klausimą atsakė (nurodė vertinimą daugiau nei 5) 48,3 % respondentų. Jei lyginsime su ankstesniu tyrimu, Lietuvos policijos gebėjimų vertinimai gerėja. „Euro-Justis“ projekto metu 2010 metais atliktos apklausos duomenimis, neigiamai

³⁷ Valančius V. Pasitikėjimas teismu: kai kurie teismo veiklos viešumo aspektai // Jurisprudencija, 2005, t. 78(70), p. 85–94

³⁸ Projekto „Fiducia“ tyrimas buvo atliekamas siekiant identifikuoti pasitikėjimą ir bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis, saugumo jausmą, institucijų efektyvumo ir vertybinio suderinamumo nuostatas bei viktimologinę elektroninių nusikaltimų patirtį. Apklausos laikas: 2014 m. spalio – 2015 m. vasario mėnuo. Tyrimo objektas: 16 metų ir vyresni gyventojai. Apklausos būdas: interviu respondento namuose. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Lietuvoje respondentų skaičius N = 754, maksimali statistinė paklaida neviršija 3,7 % esant 95 % patikimumui. Suomijoje respondentų skaičius N = 705, maksimali statistinė paklaida neviršija 4 % esant 95 % patikimumui. Bulgarijoje respondentų skaičius N = 1024, maksimali statistinė paklaida neviršija 3,1 % esant 95 % patikimumui.

³⁹ Moda – dažniausiai duomenų aibėje pasikartojusi reikšmė. Šiuo atveju ji rodo pasirinkimą, kurį darė didžiausia dalis respondentų.

policijos gebėjimus užkirsti kelią smurtiniams nusikaltimams Lietuvoje vertino 38,6 %, o teigiamai 29,7 % respondentų (vidurkis 4,74, moda 5).

2 lentelė. Teigiamų policijos veiklos vertinimų dalis procentais apklausoje

	FIDUCIA_ LT_2015	EUROJUSTIS_ LT_2010
Policija geba užkirsti kelią nusikaltimams Lietuvoje, kuriuose yra naudojamas smurtas arba grasinimai	48,3	29,7
Įvykus smurtiniam nusikaltimui policija atvyktų greitai	54,4	43,2
Kaip sėkmingai Lietuvos policija sugeba sulaikyti žmones, kurie įsilaužė į namus?	38,9	19,9

Vieni svarbiausių dalykų, kurių tikisi visuomenė iš policijos – tai, kad, įvykus nusikaltimams, policija reaguos greitai (atvyks į vietą kuo greičiau) ir sėkmingai juos ištirs. Remdamiesi savo patirtimi, 54,4 % Lietuvoje apklaustų asmenų išreiškė nuomonę, kad įvykus smurtiniam nusikaltimui policija atvyktų greitai. Vertinant skalėje nuo 0 (labai negreitai) iki 10 (labai greitai), reikšmių vidurkis buvo 6,34, o moda 8. „Euro-Justis“ projekto metu 2010 m. atliktos apklausos duomenimis, Lietuvoje teigiamai policijos gebėjimą atvykti greitai į nusikaltimo vietą vertino 43,2 %, o neigiamai 28,1 % respondentų (vidurkis 5,53, moda 5).

Kitas klausimas, skirtas policijos darbo efektyvumo vertinimui, buvo apie įsilaužimų į namus ištyrimo vertinimą. Respondentai buvo klausiami, kaip sėkmingai Lietuvos policija sugeba sulaikyti žmones, kurie įsilaužė į namus. 38,9 procento respondentų manė, kad policija sėkmingai tai daro. Tiesa, skeptiškai mažančiųjų dalis buvo panaši – 32,5 %. Taip pat didelė dalis respondentų turėjo neutralią nuomonę šiuo klausimu – vidutinė įverčio reikšmė 5,11, o moda 5. „Euro-Justis“ projekto metu 2010 m. atliktos apklausos duomenimis, Lietuvoje teigiamai policijos gebėjimus ištyrėti įsilaužimus į namus ir sulaikyti nusikaltėlių vertino 19,9 %, o neigiamai 53 % respondentų (vidurkis 3,89, moda 5).

Visuomenės nuomonė apie teisėsaugos (šiuo atveju neišskiriant policijos, prokuratūros ar teismų) gebėjimus išaiškinti skirtingų rūšių nusikaltimus gali būti gana skirtinga. Tyrimo metu buvo klausama „kiek tikėtina, kad Jūs būsite sulaikytas (-a) ir nubaustas (-a), jei Jūs ...“, toliau nurodant skirtingas nusikalstamas veikas. Apklausos rezultatai pateikiami toliau esančioje lentelėje (žr. 3 lentelę). Net 73,3 % apklaustų asmenų mano, kad asmuo, pavogęs kokį nors daiktą parduotuvėje, bus išaiškintas ir sulauks bausmės. 50 % apklaustų asmenų mano, jog tikėtina, kad teisėsaugos institucijos identifikuos asmenis, įdarbinusius neturinčius teisės dirbti ar būti Lietuvoje žmones. Truputį mažesnė tikimybė būti sulaikytam ar nubaustam, žmonių nuomone, už nelegalių ar vogtų prekių pirkimą – 44,6 %. Tik 23,7 % respondentų mano, kad teisėsaugos institucijos pajėgios išsiaiškinti nusikaltimus elektroninėje erdvėje, kurie reikalauja sąlygiškai aukštesnės kompetencijos. Iš apklausos rezultatų

matyti, kad visuomenė skirtingai vertino rizikas vykdant skirtingas nusikalstamas veikas. Tai rodo nevienodą teisėsaugos gebėjimų ir efektyvumo vertinimą vykdant įvairių nusikaltimų rūšių kontrolę. Palyginus su gyventojų nuomonėmis apie gali- mybę būti nubaustam perkant vogtas prekes 2015 ir 2010 m., matyti žymus visuo- menės nuomonės pokytis. 2015 m. apklausoje riziką būti nubaustam už vogtų daiktų įsigijimą respondentai įvertino kaip dvigubai didesnę, t. y. teisėsaugos efektyvumą kontroliuojant šios rūšies nusikalstamas veikas vertino geriau nei 2010 m.

3 lentelė. Gyventojų nuomonė apie tikimybę, kad teisėsaugos institucijos sugebės išaiškinti įvairias nusi- kalstamas veikas ir nubausti jas padariusius asmenis

Dabar **įsivaizduokite**, kad Jūs padarėte bet kurią iš šių dalykų Lietuvoje. Naudodamiesi šia lentele, pasakykite, kiek tikėtina, kad Jūs būsite sulaikytas (-a) ir nubaustas (-a), jei Jūs...

	parsiūsite muziką, televizijos laidas ar filmus iš interneto svetainių, kurios gali būti nelegalios?	pavogsite DVD ar kito formato įrašą su muzika, televizijos laidomis ar filmais iš parduotuvės?	pirksite kažką, kas, Jūsų manymu, galėjo būti pavogta?	pirksite alkoholi, cigaretes ar kitas prekes, kurios buvo įvežtos į Lietuvą nesumokėjus už jas mokesčių, t. y. kontrabandinės prekes?	įdarbinsite kažką, kas neturi teisės dirbti Lietuvoje, pavyzdžiui, santehniku ar aukle? (neturi Lietuvos pilietybės ir leidimo dirbti Lietuvoje)
Fiducia, 2015	23,7	73,3	48,7	44,6	50,3
EURO-JUSTIS, 2010	-	-	22,4	-	-

Policijos efektyvumo vertinimui svarbus visuomenės suvokimas, kaip policija atlieka funkcijas dirbdama su, respondentų manymu, akivaizdžiai nusikaltusiais asmenimis. Tam buvo skirtas klausimas apie atpažintų nusikaltusių asmenų sulaikymą. Du trečdaliai žmonių, 65,9 %, manė, kad policija atliktų savo pareigą ir sulaikytų atpažintą nusikaltimą padariusį asmenį. Manančiųjų, kad tai nėra tikėtina, buvo gerokai mažiau, tik 19,8 %. Palyginus su kitų minėtų policijos funkcijų vertinimu, atpažintų asmenų sulaikymas, visuomenės nuomone, vykdomas efektyviausiai.

Teismų veiklai vertinti taikomi panašūs standartai. Visuomenė norėtų, kad į teisėsaugos akiratį patekę asmenys, kurie padarė nusikalstamas veikas, būtų tinkamai nubausti. Iš teismo tikimasi, kad nusikalte asmenys bus teisiami ir sulauks pelnytos bausmės. Jei teismai sugeba patenkinti šį visuomenės lūkestį, jų veikla vertinama teigiamai. Lietuvos teismų vertinimą atspindi atsakymai į klausimą „Jei jūs davėte parodymus teisme prieš kaltinamąjį, jūsų nuomone, kiek tikėtina, kad asmuo bus pripažintas kaltu⁴⁰?“. Kad tai tikėtina, atsakė 55,2 % apklaustų asmenų. Netikėtina tokią situaciją laiko 19,5 % dalis, 25,3 % nežino, ar tai galėtų įvykti.

⁴⁰ Klausimas suformuluotas taip, kad būtų suvokiama, jog kaltinamas asmuo yra kaltas dėl padaryto nusikaltimo.

TIKĖJIMAS PASKIRSTOMUOJU TEISINGUMU

Policijai, teismams, prokuratūrai, kaip teisėsaugos institucijoms, svarbūs ne tik veiklos efektyvumo įverčiai (nusikaltimų skaičiaus pokyčiai, išaiškintų nusikaltimų dalis, nuteistų asmenų skaičius ir pan.), kurie naudojami atsiskaityti Vyriausybei. Svarbūs ir vertybiniai veiklos įverčiai (vienodo teisingumo suvokimo, nediskriminavimo dėl turtinės padėties, etninės priklausomybės, sąžiningumo ir pan.), orientuoti į visuomenės ir policijos teisingumo suvokimo ir kitų moralinių normų suderinamumą. S. Gilmour'o nuomone, bendrų su piliečiais vertybių ir vienodos motyvacijos suvokimas yra esminis, kalbant apie pasitikėjimą⁴¹. Todėl efektyvumo suvokimas ir teisingumo suvokimas turėtų būti nagrinėjami atskirai, kaip skirtingi pasitikėjimo motyvacijos pagrindai⁴². Kalbant apie teisingumą, reikia pastebėti, kad mokslininkai, tiriantys kriminalinės justicijos sistemas, išskiria paskirstomojo teisingumo (angl. *distributive justice*) ir procedūrinio teisingumo sąvokas⁴³. Pirmu atveju tai suvokimas, susijęs su tikėjimu, kad su visomis grupėmis elgiamasi ir paslaugos joms teikiamos vienodai. Dėmesys kreipiamas į tai, ar nuo asmens priklausymo specifinei grupei priklauso teisėsaugos institucijų veiklos rezultatai. Antru, procedūrinio teisingumo, atveju – tai teisingumo suvokimas atsižvelgiant, kaip institucija atlieka procedūras, nepriklausomai nuo rezultato⁴⁴.

Prie paskirstomojo teisingumo rodiklių galima priskirti ir vertinimus, ar vienodai policija elgiasi su visais nukentėjusiais asmenimis. Apklausoje buvo klausama „Kai aukos praneša apie padarytą nusikaltimą, kaip manote, ar policijos pareigūnai elgiasi blogiau su turtingais žmonėmis, ar su neturtingais žmonėmis, ar vienodai ir su turtingais, ir su neturtingais?“. Kai klausama konkrečiai apie nevienodą elgesį su skirtingomis grupėmis, net 50,3 % respondentų atsako, kad blogiau elgiamasi su

⁴¹ Gilmour S. Why we trusted the police: police governance and the problem of trust // *International Journal of Police Science & Management*, 2008, Nr. 10, 1, p. 51–64

⁴² Hough M., Jackson J., Bradford B., Myhill A., Quinton P. Procedural Justice, Trust and Institutional Legitimacy // *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2010, Nr. 4, 3, p. 203–210.

⁴³ Castelano T., Gould J. Neglect of justice in criminal justice theory: causes, consequences, and Alternatives // Duffee D., Maguire E. R. *Criminal justice theory: Explaining the nature and behavior of criminal justice*. New York: Routledge, 2007; Engel R. Citizens' perceptions of distributive and procedural injustice during traffic stops with police // *Journal of research in crime and delinquency*, 2005, Vol. 42, No. 4, November, p. 445–481 // Murphy K., Cherney A. Fostering cooperation with the police: How do ethnic minorities in Australia respond to procedural justice-based policing? // *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 2011, 44, p. 235; Sunshine J., Tyler T. R. The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing // *Law and Society Review*, 2003, 37, p. 513–547.

⁴⁴ Tyler T. *Why people obey the law: procedural justice, legitimacy, and compliance*. Princeton, US: Princeton University Press, 2006.

neturtingais žmonėmis. Kad elgiamasi vienodai, nurodo apie 28,2 % respondentų, o 21 % nežino, kaip yra iš tikro. Rezultatai iš esmės nesiskiria ir vertinant turėjusių realų kontaktą su policija asmenų atsakymus. Kad policija blogiau elgiasi su nukentėjusiais neturtingais asmenimis, teigia 49,5 % tokių asmenų, arba 49,1 % asmenų, kurie kreipėsi į policiją. Tikėtina, kad realesnis įvertis yra pateikiamas asmenų, turėjusių santykių su policija. Skirtumo tarp respondentų, besikreipusių į policiją, ir tų, su kuriais policija kontaktavo pati, beveik nėra. Taigi, žmonių nuomone, turtinė padėtis lemia, kaip su jais elgiasi policijos pareigūnai, o blogiau elgiamasi su neturtingais žmonėmis.

4 lentelė. Kai aukos praneša apie padarytą nusikaltimą, kaip manote, ar policijos pareigūnai elgiasi blogiau su turtingais žmonėmis, ar su neturtingais žmonėmis, ar vienodai ir su turtingais, ir su neturtingais?

	FIDUCIA, 2015						EURO-JUSTIS, 2010	
	Visi respondentai		Respondentai, su kuriais kontaktą inicijavo policija per paskutinius 2 metus		Respondentai, kurie kreipėsi į policiją per paskutinius 2 metus		Visi respondentai	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Elgiamasi blogiau su turtingais žmonėmis	3	0,4	1	0,5	1	0,9	9	0,9
Elgiamasi blogiau su neturtingais žmonėmis	379	50,3	90	49,5	55	49,1	590	57,8
Elgiamasi vienodai ir su turtingais, ir su neturtingais	213	28,2	56	30,8	38	33,9	254	24,9
Nežinau	159	21,1	35	19,2	18	16,1	168	16,5
Iš viso	754	100,0	182	100,0	112	100	1021	100

„Euro-Justis“ projekto 2010 m. apklausos rezultatai pagal nuomonių pasiskirstymą buvo panašūs į projekto „Fiducia“ rezultatus. Tačiau galima pastebėti, kad 2015 m. mažesnė nei anksčiau žmonių dalis manė, kad blogiau elgiamasi su neturtingais žmonėmis, o dalis, mananti, kad elgiamasi vienodai su visais, padidėjo.

Svarbus paskirstomojo teisingumo aspektas yra vienodas teisėsaugos elgesys su skirtingų etninių grupių ar rasių atstovais. Lietuvoje sudėtinga įvertinti, ar diskriminuojamos, o galbūt kitaip išskiriamos kitokios rasės gyventojų grupės nei dauguma, nes tokių gyventojų labai nedaug⁴⁵. Todėl jie retai patenka į apklausas

⁴⁵ Lietuvos statistikos departamentas nerenka ir neteikia duomenų apie rasinę priklausomybę, todėl įvertinti šią statistiką sudėtinga. Renkama ir pateikiama informacija apie Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį ir pilietybę.

kaip respondentai. Tačiau „Fiducia“ projekto apklausoje buvo klausta, ar policijos elgesys su nukentėjusiais asmenimis priklauso nuo jų priklausomybės etninei grupei. Kad blogiau elgiamasi su nelietuviais, nurodė 9,4 % respondentų. Kad blogiau elgiamasi su lietuviais, nurodė 4,6 % atsakiusiųjų į klausimus. Tačiau pagrindinė dalis respondentų, 52,8 % nurodė, kad su visais elgiamasi vienodai. Tiesa, buvo 33 % žmonių, nežinančių, ar policija skirtingai elgiasi su skirtingos etninės grupės nusikaltimų aukomis. Taigi, būtų sudėtinga teigti, kad policija Lietuvoje dažnai skirtingai elgiasi su skirtingų tautybių atstovais. 2010 m., atsakydami į tą patį klausimą, 15,1 % respondentų išreiškė nuomonę, kad su ne lietuvių tautybės žmonėmis policija elgiasi blogiau, kad su lietuvių tautybės žmonėmis elgiamasi blogiau manė 6,4 %, o kad su visais elgiamasi vienodai – 45,2 % respondentų. Iš šių duomenų matyti nedideli teigiami pokyčiai, kalbant apie policijos elgesį su skirtingos tautybės nusikaltimų aukomis.

PASITIKĖJIMAS PROCEDŪRINIU TEISINGUMU

Kaip jau buvo minėta, pasitikėjimas susijęs ne tik su tikėjimu, kad teismai, prokuratūra ar policija dirba efektyviai. Žmonėms svarbus procedūrinis teisingumas. Pavyzdžiui, svarbu, ar policija elgiasi su žmonėmis tinkamai, pagarbiai, užtikrindama visas jų teises ir tinkamai atlikdama visas procedūras. Tai daugiau į save nukreipti klausimai, bandant įvertinti turimą kontakto su policija patirtį arba projektuojant savo turimą informaciją į tai, kaip policija elgsis su pačiu manimi, jei toks kontaktas įvyks. Net jei neturi asmeninės patirties, žmonės tokią informaciją gauna iš kitų šaltinių: asmeninį kontaktą patyrusių asmenų, asmenų, girdėjusių apie tai, įvairių medių, tarp jų ir televizijos filmų, policinių serialų, kurie dažnai prasilenkia su gyvenimo realybe. Todėl, vertinant policijos veiklą, labai svarbu, kokia yra tikroji gyventojų patirtis su policija. „Fiducia“ projekto tyrime buvo išskirtos dvi kontaktų su policija turėjusių asmenų grupės: asmenys, į kuriuos kreipėsi policija, ir asmenys, kurie patys kreipėsi į policiją. Abiejų grupių atsakymai į klausimą apie paskutinę patirtį bendraujant su policijos pareigūnais buvo beveik identiški (žr. 5 lentelę). Policijos elgesys kaip teisingas ir labai teisingas jų atžvilgiu įvertintas 64,1 % ir 60,7 % respondentų iš skirtingų grupių, o kaip neteisingas 12,5–17 % respondentų. Dalis neutraliai įvertinusių policijos elgesio teisingumą savo atžvilgiu yra 23,4 % ir 21,4 %. Tai rodo, kad tik mažesnė nei penktadalis dalis žmonių, kontaktavusi su policija, liko nepatenkinta jų elgesiu. Tarp tų, su kuriais kontaktą inicijavo policija, teoriškai galėjo būti asmenų, ieškomų policijos, kaltinamų kokios nors nusikalstamos veikos padarymu, asmenų, kuriems pareigūnai skyrė baudas. Gali būti, kad ši žmonių dalis vertino policijos elgesį blogiau dėl neigiamo kontaktų pobūdžio.

5 lentelė. Ar teisingai policijos pareigūnai elgėsi Jūsų atžvilgiu?

	Respondentai, nurodę, kad pareigūnai į juos kreipėsi		Respondentai, nurodę, kad teko kreiptis į vietinę policiją	
	N	%	N	%
Neteisingai / labai neteisingai	16	12,5%	19	17,0%
Nei neteisingai, nei teisingai	30	23,4%	24	21,4%
Teisingai / labai teisingai	82	64,1%	68	60,7%
Nežino / neatsakė	0	0%	1	,9%
Iš viso	128	100,0%	112	100,0%

Panašius rezultatus rodo ir klausimo apie pagarbų elgesį atsakymai. 2015 m. remdamiesi savo asmenine patirtimi arba tuo, ką buvo girdėję, 57 % respondentų atsakė, kad pagarbiai policijos pareigūnai elgiasi dažnai ir labai dažnai. Kad pagarbiai pareigūnai elgiasi retai ir labai retai, mano apie 29 % respondentų. 2010 m. 49,8 % respondentų atsakė, kad pagarbiai policijos pareigūnai elgiasi dažnai ir labai dažnai. Kad pagarbiai pareigūnai elgiasi retai ir labai retai, mano apie 31,4 % respondentų.

Į tą pačią – procedūrinio teisingumo rodiklių kategoriją – patenka policijos sugebėjimas išaiškinti piliečiams, kokie veiksmai ir kodėl atliekami, kam reikalingos tam tikros procedūros. Procesų ir procedūrų suvokimas leidžia piliečiams pakankčiau pažvelgti į nepatogumus keliančius dalykus, suprasti jų svarbą, suvokti, kad tam tikros rutininės procedūros reikalingos dėl jų saugumo ar gerovės. Gyventojų klausiant apie tai, ar dažnai policijos pareigūnai, kai jų yra prašoma, paaiškina žmonėms savo sprendimus ir veiksmus, „Fiducia“ projekte teigiamai atsakė 39 %. Kad paaiškinimus gauna nelabai dažnai ar labai retai, teigė beveik 30 % respondentų. Apie 10 % teigė, kad niekas neprašo policijos pareigūnų pasiaiškinti dėl savo sprendimų ir veiksmų ir 22 % neturėjo nuomonės. Šiuo atveju vertinimai kiek kuklesni, lyginant su ankstesniu klausimu. Bet tai gali būti susiję su tuo, kad Lietuvoje gyventojai nėra pratę bendrauti su pareigūnais kaip su lygiais, o dažnai ir prisibijo jų klausti. Paveldas, kai policijos sistema buvo represinės sistemos dalis, gali būti vienas iš atsakymų komentuojant šio klausimo rezultatus. 2010 m. respondentų nuomonė apie tai, ar policijos pareigūnai linkę paaiškinti savo sprendimus ir veiksmus, buvo šiek tiek prastesnė. Kad savo sprendimus policijos pareigūnai paaiškina dažnai ir labai dažnai, nurodė 36,6 %, o nelabai dažnai ar labai retai – 36 % respondentų.

PASITIKĖJIMAS IR MORALINIS BENDRUMAS

Visuomenės nariams labai svarbu jausti, kad teisėsaugos institucijos gina tas pačias vertybes. Demokratijos principai tarsi savaime turėtų užtikrinti, kad per išrinktus

atstovus – politikus būtų valdomos valstybės institucijos ir tokiu būdu užtikrinamas visuomenės interesų įgyvendinimas. Nors politiniai procesai yra gerokai sudėtingesni, tačiau valstybės institucijų veiklos atitiktis piliečių lūkesčiams gali būti iš dalies tapatinama su demokratiniais procesais valstybėje. Vertinti, ar Lietuvoje policijos veikla atitinka piliečių suvokimą kaip užtikrinti saugumą ir teisingumą, leidžia kelių nagrinėjamos apklausos teiginių vertinimai. Pirmas iš šių teiginių – „Lietuvos policija paprastai vadovaujasi tokiais būdais, kurie atitinka mano paties teisingumo ir neteisingumo suvokimą“. Respondentų dalis, sutinkanti su šiais teiginiais, nėra didelė – tik 42,8 % (žr. 6 lentelę). Tai neprilygsta pasitikėjimo policija vertinimui – 53 % pagal „Lietuvos ryto“ dienraščio užsakymu vykdytų „Vilmorus“ tyrimų agentūros tyrimų duomenis ir 70 % pagal Vidaus reikalų ministerijos užsakymu atliktų „Spinter tyrimai“ agentūros tyrimų duomenis 2014 metais. Didelė respondentų dalis – 45,6 %, neturėjo nuomonės dėl minėto teiginio. Tai galėjo nulemti tiesioginio kontakto su policija neturėjimas.

6 lentelė. Lietuvos policija paprastai vadovaujasi tokiais būdais, kurie atitinka mano paties teisingumo ir neteisingumo suvokimą

	Lietuvos policija paprastai vadovaujasi tokiais būdais, kurie atitinka mano paties teisingumo ir neteisingumo suvokimą		Lietuvos policija galima pasitikėti, kad ji priims teisingus sprendimus	Lietuvos policija paprastai turi tokį pat teisingumo ir neteisingumo suvokimą, kaip ir aš	
	FIDUCIA, 2015	EURO-JUSTIS, 2010	FIDUCIA, 2015	FIDUCIA, 2015	EURO-JUSTIS, 2010
Nesutinku / visiškai nesutinku	11,6%	20,0%	15,7%	16,9%	12,3%
Nei sutinku, nei nesutinku	45,6%	33,8%	43,8%	41,0%	31,9%
Sutinku / visiškai sutinku	42,8%	46,2%	40,5%	42,1%	55,7%

Panašūs vertinimai „Fiducia“ tyrime gauti teiginiui, kad „Lietuvos policija galima pasitikėti, kad ji priims teisingus sprendimus“. 40,5 % respondentų sutiko su šiuo teiginiu, 15,7 % jam prieštaravo, 43,8 % nei sutiko, nei nesutiko. Respondentų dalis, nesutinkanti, kad policijos ir visuomenės teisingumo supratimas sutampa, yra 10,2 %, o dalis, netikinti teisingais policijos sprendimais, yra 14,5 %. Taigi visuomenės dalis, kuri mano, kad policijos ir jų teisingumo ir neteisingumo suvokimas skiriasi (visų trijų klausimų atvejais), 2015 m. neviršija penktadalio. Tačiau reikia pridurti, kad kai kurie šių rodiklių nuo 2010 m. iki 2015 m. truputį blogėjo.

Vienas iš veiksnių, stipriai mažinantis moralinio bendrumo pojūtį ir pasitikėjimą policija – korupcijos policijos institucijose suvokimas. Šis suvokimas lemia ne tik tai, kaip elgsis pilietis, pažeidęs eismo taisykles – siūlys kyši ar sąžiningai susimokės baudą. Pasaulinio korupcijos barometro 2013 m. rezultatai rodo, kad 26 proc. Lie-

tuvos gyventojų per paskutinius 12 mėnesių buvo davę kyši bent vienam iš aštuonių viešųjų paslaugų teikėjų – švietimo sektoriaus, teismų, sveikatos apsaugos, policijos, registravimo ir leidimų išdavimo tarnyboms, komunalinių paslaugų teikimo įmonėms, mokesčių inspekcijai, žemėtvarkos institucijoms. Tai blogiausias rodiklis visoje Europos Sąjungoje)⁴⁶. Policija ir teismai „Transparency International“ organizacijos tarptautinio tyrimo, daryto 95 šalyse, išvadose įvardijamos visuomenės suvokiamos kaip labiausiai korupcijos paveiktos įstaigos. Tai lemia ir mažą gyventojų norą kreiptis į šias įstaigas ieškant teisingumo. Lietuva, minėto tyrimo duomenimis, patenka į septintąją šalių, kuriose yra mažiausias procentas (21–40 %) žmonių, tikinčių, kad „eiliniai žmonės gali ką nors pakeisti kovojant su korupcija“.

TEISĖSAUGOS INSTITUCIJŲ LEGITIMUMAS

Teisėsaugos institucijų legitimumas gali būti apibūdinamas kaip tam tikras visuomenės sutikimas su valdžios galios panaudojimu, pripažįstant, kad tas naudojimas yra teisėtas ir pagrįstas pačios visuomenės interesais. Legitimumas paprastai atsispindi tyrimuose apie institucijų atskaitomybę, skaidrumą, demokratijos principų taikymą. Jis identifikuoja, ar žmonės, kurie susiduria su teisėsaugos institucijų veikla, vertina tas institucijas kaip veikiančias teisėtai ne įstatymų, o emociniu pagrindu. D. Beetham'as įvardija ir daugiau legitimumo aspektų. Jis teigia, kad žmonės pripažįsta institucijų legitimumą ne tik dėl to, kad jos laikosi gero elgesio standartų, bet ir dėl to, kad šios institucijos yra tam tikros normatyvinės ir etinės socialinės struktūros. Legitimumo pripažinimas remiasi bendrų vertybių išraiška ir supratimu, kad institucijos laikosi tų pačių moralinių pozicijų su visuomene⁴⁷. Todėl, kalbant apie teisėsaugos institucijų veiklos tikslus, vienu svarbiausiu dalyku būtų užtikrinti tokią institucijų veiklą, kad visuomenė laikytų jas veikiančiomis jų labai ir todėl legitimiomis, paklustų jų leidžiamiems teisės aktams, sprendimams, pareigūnų nurodymams.

Visuomenės pasitikėjimas gali būti vertinamas kaip faktorius, suteikiantis policijos veiklai legitimumą⁴⁸. Todėl „Fiducia“ projekto klausimyne buvo keli klausimai, kuriais siekiama įvertinti policijos legitimumą Lietuvoje. Klausimai buvo specialiai parinkti, kad išryškintų visuomenės reakciją į skirtingo teisėtumo lygmens policijos veiklas. Trijuose klausimuose žmonių buvo klausama, kiek moralinė pareiga yra: 1) paremti

⁴⁶ Transparency International, Global Corruption Barometer 2013. Prieiga per internetą: <http://files.transparency.org/content/download/604/2549/file/2013_GlobalCorruptionBarometer_EN.pdf>.

⁴⁷ Beetham D. The legitimation of power. London: Macmillan, 1991.

⁴⁸ Tyler T. R. Why people cooperate: the role of social motivations. Princeton, N.J., Princeton University Press, 2010.

teisėtus policijos sprendimus, 2) paremti sprendimus, su kuriais nesutinka, 3) daryti tai, ko nesupranta ar su kuo nesutinka. Dauguma respondentų buvo linkę paremti policijos sprendimus ar daryti tai, ką sako policija, visais trimis atvejais (žr. 7 lentelę). Atsakymų vidutinės reikšmės skyrėsi nedaug. Tačiau jei sprendimą paremti policiją ar jai paklusti vertinsime kaip policijos veiksmų legitimumo išraišką, tai pamatysime, kad žmonėms svarbu, kad policijos sprendimai sutaptų su jų teisingumo supratimu. Iš „Fiducia“ projekto tyrimo duomenų matyti, jei žmonės nesupranta ar morališkai nesutinka su policijos sprendimais, jų apsisprendimas paklusti pareigūnams mažėja. Vien teisinio argumentavimo, kad piliečiai turi paklusti policijos pareigūno reikalavimui, neužtenka.

7 lentelė. Pareigos paremti policijos sprendimus arba daryti, ką sako policija, vertinimas, FIDUCIA projekto tyrimas, 2015 m.

	Kiek Jūs jaučiate moralinę pareigą...		
	paremti policijos priimtus sprendimus, nes policija yra teisėta institucija?	paremti policijos priimtus sprendimus, net jeigu Jūs nesutinkate su policija?	daryti tai, ką sako policija, net jeigu Jūs nesuprantate ar nesutinkate su jos priimtais sprendimais?
Tai visiškai ne mano pareiga	2,0%	7,2%	6,5%
1	1,1%	3,2%	3,2%
2	1,5%	4,1%	3,6%
3	1,7%	5,2%	5,7%
4	2,9%	4,4%	3,7%
5	10,1%	14,7%	14,9%
6	5,2%	7,2%	7,2%
7	10,6%	9,4%	8,6%
8	17,6%	12,9%	12,2%
9	11,7%	8,5%	8,2%
Tai tikrai mano pareiga	27,6%	13,7%	15,6%
Nežinau	8,1%	9,7%	10,6%
Vidurkis	7,60	6,01	6,13

Kalbant apie institucijų legitimumą, svarbu, kaip gyventojai vertina institucijas visos teisinės sistemos kontekste, t. y. ar tam tikros institucijos legitimumo vertinimas skiriasi nuo bendro teisinės sistemos legitimumo vertinimo. Šiuo atveju svarbu, ar žmonės turi moralinę pareigą paklusti įstatymams ir juos įgyvendinančioms institucijoms. „Fiducia“ projekto tyrime 2015 m. respondentų buvo klausama apie pareigą laikytis Lietuvos įstatymų. Tai leidžia analizuoti teisinės sistemos legitimumą Lietuvoje. Pareikšdami savo nuomonę apie būtinybę laikytis įstatymų 84,6 % respondentų nurodė, kad sutinka su šia nuostata (žr. 8 lentelę). Tik 2,3 % respondentų

nesutiko, kad įstatymų būtina griežtai laikytis. Analizuojant šias nuostatas pagal žmonių gyvenimo lygį, išryškėja tendencija, kad geriau savo gyvenimo sąlygas vertinantys žmonės dažniau mano, kad reikia laikytis įstatymų, o manantys, kad gyvena prasčiau, rečiau laikosi nuomonės, kad būtina laikytis įstatymų. Tuo tarpu respondentų lyginimas pagal lytį, amžių ar tautybę tokių ryškių tendencijų neatskleidžia.

8 lentelė. Nuostatos, ar būtina laikytis įstatymų pagal gyvenimo lygį. FIDUCIA projekto tyrimas, 2015 m.

Gyvenimo lygis	Nesutinku / visiškai nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Sutinku / visiškai sutinku	Nežinau
Neišskiriant gyvenimo lygio (visi respondentai bendrai)	2,3%	10,7%	84,6%	2,4%
Gyvename patogiai turėdami dabartines pajamas		7,5%	92,5%	
Galime išgyventi su dabartinėmis pajamomis	1,2%	6,5%	89,8%	2,5%
Sunku išgyventi su dabartinėmis pajamomis	3,4%	13,1%	81,3%	2,2%
Labai sunku išgyventi su dabartinėmis pajamomis	4,2%	18,8%	72,9%	4,2%

Atsakymai apie pareigą laikytis įstatymų ryškiai kontrastuoja su vertinimu, kieno interesams ir vertybėms atstovauja įstatymai. „Fiducia“ tyrimo rezultatai rodo, kad tik 15,1 % apklaustų žmonių manė, kad įstatymai atstovauja jų interesams ir vertybėms, o 43,9 % teigė, kad įstatymai atstovauja tų, kurie yra valdžioje, interesams.

9 lentelė. Įstatymai atstovauja interesams ir vertybėms tų, kurie yra valdžioje, o ne tokių žmonių, kaip aš. FIDUCIA projekto tyrimas, 2015 m.

	%
Nesutinku / visiškai nesutinku	15,1%
Nei sutinku, nei nesutinku	30,8%
Sutinku / visiškai sutinku	43,9%
Nežinau	10,2%

Toks neatitikimas gali būti aiškinamas skirtingu klausimų kontekstu. Klausimas apie įstatymų laikymąsi apima ne tik teisinės sistemos legitimumo, bet fundamentinį visuomeninės tvarkos ir gerovės užtikrinimo principą, kurį realizuoja įstatymai. Todėl įstatymo pažeidimas laikomas moralės pažeidimu. Normatyviniu požiūriu žmonės apsisprendžia nedaryti nusikaltimų ir laikytis įstatymų, nes tai morališkai neteisinga⁴⁹. Įstatymai laikomi „visuomenės klėjais“, kurie užtikrina tvarką visuome-

⁴⁹ Knickmeier S., Hough M., Sato M., Bikelis S., Buker H. Report on trust-based strategies for regulating the trafficking of certain goods. Fiducia Project, 2015, p. 56–58.

nėje dėl jos pačios gerovės, nustatydami elgesio normų standartą. Klausimas apie įstatymų laikymosi būtinybę apeina institucijų veiklos įtakos vertinimą. Kitaip yra su klausimu „ar įstatymai atstovauja interesams ir vertybėms tų, kurie yra valdžioje, o ne tokių žmonių, kaip aš“. Čia apčiuopiamas pats teisinės sistemos legitimumo pagrindas – visuomenė legitimuoja teisinę sistemą, jei ji saugo jos interesus. Šiuo atveju galima konstatuoti teisinės sistemos legitimumo prigimties dualumą, kuris gali būti matuojamas dviem skirtingais būdais ir vertinamas skirtingai.

VISUOMENĖS BENDRADARBIAVIMAS SU TEISĖSAUGOS INSTITUCIJOMIS

Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis gali būti analizuojamas ne tik per institucijų veiklos vertinimo prizmę. Kiek žmonės pasitiki institucijomis, parodo tai, kiek ir kaip žmonės bendradarbiauja su jomis. Bendradarbiavimas gali įgyti įvairias formas. Pranešimai policijai apie nusikalstamas veikas gali būti įvardyti kaip viena iš tokių formų. Pasitikėdami policija žmonės dažniau praneša apie nusikalstamas veikas, o nepasitikėdami dažniau nepraneša. S. Mališauskaitė-Simanaitienė ir G. Sakalauskas monografijoje apie registruotą ir latentinį nusikalstamumą⁵⁰ teigia, kad, remiantis viktimologiniais tyrimais, pasaulyje realus nusikaltimų skaičius nuo oficialiai registruojamo gali skirtis kelis kartus. Tam yra nemažai priežasčių: nusikaltimų mažareikšmiškumas, nusikaltėlių keršto baimė. Tačiau didžioji dalis asmenų nepranešė apie nusikaltimą, nes netikėjo policijos sugebėjimais surasti nusikaltėlius ir dėl lėto policijos darbo. Policijos departamento 2006–2010 m. atlikto tyrimo „Lietuvos gyventojų apklausa apie policiją“ duomenimis⁵¹, tokių asmenų dalis sudarė daugiau nei du trečdalius nepranešusių apie nusikaltimą policijai.

Kalbant apie policiją, galima paminėti jos siekį kuo daugiau gyventojų įtraukti į viešo saugumo užtikrinimo veiklas per įvairias programas ir veiklos formas. Kaip labiausiai žinomas galima paminėti „Saugios kaimynystės“ iniciatyvą, Policijos rėmėjus. Šių veiklų ištakos labiau susijusios su susirūpinimu savo ir bendruomenės saugumu⁵². Tačiau šį bendradarbiavimą sunku įvertinti dėl duomenų apie veikloje dalyvaujančius asmenis, bendruomenes, veiklos formas trūkumo.

⁵⁰ Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S., Kalpokas V., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Nikartas S., Pocienė A., Zaksaitė S. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Vilnius: Eugrimas, 2011, p. 53, 239–241.

⁵¹ Prieiga per internetą: <<http://www.policija.lt/index.php?id=91>>.

⁵² Nikartas S. Gyventojų dalyvavimas užtikrinant saugumą bendruomenėse: kriminologinės ir teisinės prielaidos. Monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2014, p. 151–180.

Šiame straipsnyje apsiribosime tokiais su pasitikėjimu susijusiomis visuomenės ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo formomis kaip pranešimai apie nusikalstamas veikas policijai ir liudijimai teisme. „Fiducia“ projekte atliktoje apklausoje, analizuojant, ar žmonės būtų linkę pranešti apie nusikaltimą, buvo klausiami „Įsivaizduokite, kad jūs išėjote iš namų ir pamatėte, kaip kažkas pargriovė žmogų ir pavogė jo piniginę. Kiek tikėtina, kad jūs iškviesite policiją?“. Beveik 86 % respondentų atsakė, kad tikėtina ar labai tikėtina, kad jie iškviesių policiją. Tik 8 % mano, kad tai nelabai tikėtina arba netikėtina (žr. 10 lentelę).

Pasitikėjimas policija vertinamas kaip stimulus visuomenei bendradarbiauti su policija. Tą patį galima teigti ir apie teismus. Vertinant sudėtingesnius tokio bendradarbiavimo aspektus, buvo klausiami apie dalyvavimą nusikaltusio asmens atpažinimo procedūroje ir liudijimą teisme. Atpažinti asmenį, kuris padarė nusikaltimą, noriai ir labai noriai sutiktų jau mažesnė dalis respondentų – 60,3 % (žr. 11 lentelę). Nenoriai tai darytų 30,6 % apklaustųjų. Klausiant apie liudijimą teisme, duoti parodymus teisme prieš kaltinamąjį sutiktų 47,2 %, o to daryti nenorėtų 42,6 % (žr. 12 lentelę).

Kiekvienas iš paskutinių aptartų klausimų reiškia vis labiau atsakomybės ir įsipareigojimo reikalaujančią bendradarbiavimo formą. Todėl rezultatai, atspindintys sudėtingesnę bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis, yra atitinkamai blogesni. Pranešimas apie nusikaltimą policijai reikalauja mažiausiai pastangų ir laiko, todėl didžiausia dalis respondentų atliktų šį veiksmą. Asmens atpažinimas yra sudėtingesnė procedūra, o liudijimas teisme nagrinėjant baudžiamąją bylą yra pats sudėtingiausias, daugiausia pastangų ir laiko reikalaujantis procesas, todėl ir respondentų dalis, kuri sutiktų liudyti teisme, yra pati mažiausia. Reikia paminėti, kad žmonės rečiau linkę dalyvauti atpažįstant asmenį ar liudijant teisme dėl nusikaltusių ar įtariamų asmenų keršto baimės ar kitų priežasčių.

10 lentelė. Kiek tikėtina, kad jūs iškviesite policiją, jei pamatėte, kaip kažkas pargriovė žmogų ir pavogė jo piniginę?

	FIDUCIA, 2015, LT	EURO-JUSTIS, 2010, LT
Visiškai neįtikėtina / nelabai tikėtina	8,0%	11,0%
Labai tikėtina / tikėtina	85,8%	83,6%
Nežinau	6,2%	5,4%

11 lentelė. Kaip noriai jūs sutiktumėte atpažinti asmenį, kuris tai padarė?

	FIDUCIA, 2015	EURO-JUSTIS, 2010
Visiškai nenoriai / nelabai noriai	31,6%	22,9%
Labai noriai / noriai	60,3%	67,1%
Nežinau	8,1%	10,1%

12 lentelė. Kaip noriai jūs duotumėte parodymus teisme prieš kaltinamąjį? Jūs tai padarytumėte...

	FIDUCIA, 2015	EURO-JUSTIS, 2010
Visiškai nenoriai / nelabai noriai	42,6%	34,2%
Labai noriai / noriai	47,2%	51,6%
Nežinau	10,2%	14,2%

Analizuojant visuomenės bendradarbiavimą su teisėsauga pranešant apie apiplėšimą, atpažįstant nusikaltusį asmenį, liudijant teisme asmenų, pasiryžusių dalyvauti šiuose procesuose, dalis nuo 2010 iki 2015 metų beveik nekito. Matomi pokyčiai yra tyrimo paklaidų ribose arba jas nežymiai viršija. Šiek tiek didėjo dalis žmonių, kurie nenoriai sutiktų atpažinti nusikaltusį asmenį (nuo 22,9 % 2010 m. iki 31,6 % 2015 m.), ir asmenų, kurie noriai duotų parodymus teisme prieš kaltinamąjį (nuo 34,2 % 2010 m. iki 42,6 % 2015 m.).

Analizuojant pranešimus apie nusikalstamas veikas, reikėtų paminėti ne tik asmenis, mačiusius nusikalstamą veiką ir apie ją pranešusius, bet ir apie nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų asmenis. G. Sakalausko ir kitų autorių monografijoje, nagrinėjančioje registruoto ir latentinio nusikalstamumo problemas, nurodoma, kad 2004–2009 metais, Policijos departamento užsakomųjų viktimologinių tyrimų duomenimis, nuo 52–60 % asmenų kreipdavosi į teisėsaugos institucijas visais atvejais. Nuo 27 % iki 38 % nukentėjusių asmenų Lietuvoje nesikreipė į teisėsaugos institucijas dėl nusikalstamų veikų⁵³. 2011–2012 m. vykdytas mokslinis projektas „Dviejų spindulių“ modelio sukūrimas ir taikymas registruoto bei latentinio nusikalstamumo Lietuvoje tyrime“ pateikia kitokius rezultatus. Šio projekto metu vykdyto viktimologinio tyrimo duomenimis identifiukuota, kad teisėsaugos institucijoms nukentėję asmenys pranešė tik apie 30 % nusikalstamų veikų⁵⁴. Abiejų tyrimų duomenys patvirtina, kad tikrai žymi nukentėjusių asmenų dalis nesikreipė į teisėsaugos institucijas įvykus nusikalstamai veikai.

IŠVADOS

1. Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis Lietuvoje didėja. Tačiau tai yra kompleksinis reiškinys, kurio vertinti naudojant vieną klausimą negalima. Toks apibendrintas

⁵³ Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S., Kalpokas V., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Nikartas S., Pocienė A., Zaksaitė S. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Vilnius: Eugrimas, 2011, p. 53–61.

⁵⁴ Kiškis A., Justickaja S., Uscila R., Justickis V. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 263. Prieiga per internetą: <<http://ebooks.mruni.eu/pdfreader/nusikalstamumas-lietuvoje-ir-jo-prevencijos-perspektyvos/2/kiškis>>.

įvertinimas nieko konkretaus nepasako nei apie tų institucijų efektyvumą vykdant joms priskirtas funkcijas, nei apie visuomenės lūkesčių ir poreikių tenkinimą. Nors fiksuojamas pasitikėjimas policija, teismais ir prokuratūra auga, sunku identifikuoti, kas jį „augina“ ir kokios probleminės teisėsaugos institucijų veiklos sritys reikalauja dėmesio. Skirtingi pasitikėjimo elementai visuomenės vertinami gana skirtingai, suteikdami progą tikslingai vertinti ir gerinti savo veiklą institucijoms ir atitikti visuomenės lūkesčius.

2. Problema, vertinant pasitikėjimą įvairiomis institucijomis, sudaro skirtingos žmonių žinios apie institucijas. Žinojimas apie institucijas, kurios daugiau kontaktuoja su žmonėmis, leidžia susidaryti tikslesnę nuomonę apie jas. Todėl gaunami apklausų vertinimai apie jas kategoriškesni. Tai galima pasakyti apie policiją. Kitos institucijos lieka mažiau žinomos plačiajai visuomenei.
3. Tikėjimas, kad Lietuvos teisėsaugos institucijos dirba efektyviai ir sugeba užtikrinti šalies piliečiams apsaugą nuo nusikaltimų, nusikaltėlių išaiškinimą ir sulaikymą ir nubaudimą, yra gana žemas. Vertinimo skalėse šie teisėsaugos institucijų gebėjimai vertinami vidutiniškai, atsidurdami beveik tiksliai per vidurį tarp geriausių ir blogiausių vertinimų. Pesimistiškiau teisėsaugos institucijų gebėjimai vertinami, kai kalbama apie didesnės nei vidutiniškai kompetencijos reikalaujančias nusikalstamas veikas.
4. Paskirstomojo teisingumo vertinimai leidžia teigti, kad visuomenė Lietuvoje mano esant skirtumų tarp to, kaip policija ir teismai elgiasi su skirtingą turtinę padėtį užimančiais žmonėmis. Pusės „Fiducia“ projekto tyrime dalyvavusių respondentų nuomone, policija blogiau elgiasi su neturtingais žmonėmis, tačiau policijos elgesys beveik nepriklauso nuo tautybės.
5. Procedūrinio teisingumo aspektas policijoje vertinamas geriau nei paskirstomasis teisingumas. Kad policijos pareigūnai elgėsi teisingai jų atžvilgiu, mano daugiau nei 60 % žmonių. Bandant įvertinti skirtumus tarp tų asmenų, su kuriais kontaktą inicijavo policija, ir tų asmenų, kurie patys kreipėsi į policiją, reikšmingų skirtumų nerasta. Tai yra pozityvus rezultatas, vertinant tai, kad policijos inicijuotas kontaktas dažnai reiškia patikrinimą, baudą už pažeidimą, sulaikymą – t. y. neigiamą kontaktą. Kaip neigiamas aspektas šioje srityje yra vertinamas policijos pareigūnų negebėjimas paaiškinti savo sprendimus ir elgesį. Tuo patenkinti tik 40 % respondentų.
6. „Fiducia“ tyrime 11,6 % respondentų nesutiko su teiginiu, kad Lietuvos policija paprastai vadovaujasi tokiais būdais, kurie atitinka jų pačių teisingumo ir neteisingumo supratimą, 15,7 % nesutiko su teiginiu, kad galima pasitikėti Lietuvos policija dėl teisingų sprendimų priėmimo, 16,9 % nesutiko, kad policija turi tokį pat teisingumo ir neteisingumo suvokimą. Apie 40 % respondentų šiais trimis klausimais turi priešingą nuomonę. Tačiau labai panaši dalis, vos viršijanti 40 %,

nei sutinka, nei nesutinka su šiais teiginiais, t. y. gana nedidelė visuomenės dalis, sudaranti iki penktadalio, turi kategorišką nuomonę, kad policija vadovaujasi kitokiomis vertybėmis.

7. Didžioji dauguma gyventojų jaučia pareigą paremti policijos sprendimus ir veiklą. Policijos veikla yra legitimi visuomenės akyse, t. y. įteisinta visuomenės pritarimu jos sprendimams. Pareiga paremti policijos sprendimus ar sutikti vykdyti policijos nurodymus Lietuvoje išreiškia apie 50 % „Fiducia“ tyrimo respondentų, net kai nesutinkama su tais sprendimais ar jie nelaikomi teisingais.
8. Nagrinėjant pačios teisinės sistemos legitimumo aspektus, ryškėja dvejopa legitimumo prigimtis: iš vienos pusės – kaip pareiga laikytis įstatymų, nes tai morališkai teisinga; iš kitos pusės – kaip suvokimas, kiek įstatymai atstovauja pačios visuomenės interesams. Todėl rezultatai į klausimus, bandančius atskleisti šiuos aspektus, yra skirtingi. Būtinybę laikytis įstatymų deklaruoja 84,6 % respondentų, tačiau tik 15,1 % nesutiko ir visiškai nesutiko su teiginiu, kad įstatymai atstovauja interesams ir vertybėms tų, kurie yra valdžioje, o ne tokių žmonių kaip jie. Taip pat galima pastebėti, kad geriau savo gyvenimo sąlygas vertinantys žmonės dažniau mano, kad reikia laikytis įstatymų, o manantys, kad gyvena prasčiau, rečiau laikosi nuomonės, kad būtina laikytis įstatymų.
9. Vertinant visuomenės bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis kaip žmonių nuostatas pranešti apie plėšimus, sutikimus atpažinti nusikaltusius asmenis, dalyvauti teismo procesuose kaip liudininkams, galima pastebėti, kad kuo daugiau atsakomybės ir įsipareigojimo reikalauja bendradarbiavimo forma, tuo mažiau žmonių būtų linkę tokiu būdu bendradarbiauti. Pranešti apie plėšimą būtų linkę 85 % respondentų, atpažinti nusikaltėlį noriai sutiktų net 60 %, o duoti parodymus teisme 47 %. Iš tyrimo duomenų taip pat galima išvelgti nedidelę tendenciją, kad nuo 2010 m. iki 2015 m. nežymiai padidėjo dalis asmenų, kuri visiškai nenoriai ir nenoriai atpažintų nusikaltusį asmenį ar duotų parodymus prieš kaltinamąjį teisme. Skirtingų tyrimų duomenimis, daugiau nei trečdalis nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų Lietuvoje nepraneša apie jas dėl įvairių priežasčių. Vienos dažniausių priežasčių – netikėjimas, jog policija išaiškins nusikaltimus, arba lėtas policijos darbas.

LITERATŪRA

I. Mokslinės publikacijos

1. Beck U., Giddens A., Lash S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Oxford: Blackwell Publishers, 1994.

2. *Beetham D.* The legitimation of power. London: Macmillan, 1991.
3. *Dobryninas A., Čėsniėnė I., Dobrynina M., Giedraitis V., Merkevičius R.* Kriminalinės justicijos suvokimas visuomenėje. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.
4. *Dobryninas A., Drakšienė A., Gaidys V., Vileikienė E., Žilinskienė L.* Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
5. *Dobryninas A.* Democratic Change and Crime Control in Lithuania: Compiling New Criminological Discourses (Vilnius, Lithuania – 1996). NATO: Individual Democratic Institutions Research Fellowships 1994-1996.
6. *Dobryninas A., Gaidys V.* Ar saugi Lietuvos visuomenė: Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. Vilnius: JTVP, 2004.
7. *Duffee D., Maguire E. R.* Criminal justice theory: Explaining the nature and behavior of criminal justice. New York: Routledge, 2007.
8. *Elffers H., Verboon P., Huisman W.* Managing and maintaining compliance. The Hague: Boom Legal Publishers, 2006.
9. *Engel R.* Citizens' perceptions of distributive and procedural injustice during traffic stops with police // Journal of research in crime and delinquency, 2005, Vol. 42, No. 4, November.
10. *Giddens A.* Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age. Cambridge: Polity, 1991.
11. *Giddens A.* The Constitution of Society. Cambridge: Polity Press, 1984.
12. *Gilmour S.* Why we trusted the police: police governance and the problem of trust // International Journal of Police Science & Management, 2008, Nr. 10.
13. *Hough M., Jackson J., Bradford B., Myhill A., Quinton P.* Procedural justice, trust, and institutional legitimacy // Policing: A Journal of Policy and Practice, 2010, Vol. 4, No 3.
14. *Hough M., Sato M.* (red.) Trust in Justice: Why it is important for criminal policy, and how it can be measured. Final report of the Euro-Justis project. HEUNI, Helsinki, 2011.
15. *Jackson J., Bradford B., Hohl K., Farrall S.* Does the fear of crime erode public confidence in policing? // Policing: a journal of policy and practice, 2009, Nr. 3(1).
16. *Jackson J., Bradford B., Hough M., Kuha J., Stares S., Widdop S., Fitzgerald R., Jordanova M., Galev T.* Developing European indicators of trust in justice // European Journal of Criminology, 2011, 8(4).
17. *Kiškis A., Justickaja S., Uscila R., Justickis V.* Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. Prieiga per internetą: <<http://ebooks.mruni.eu/pdfreader/nusikalstamumas-lietuvoje-ir-jo-preven-cijos-perspektyvos/2/kiškis>>.

18. *Knickmeier S., Hough M., Sato M., Bikelis S., Buker H.* Report on trust-based strategies for regulating the trafficking of certain goods. Fiducia Project, 2015.
19. *Kuconis P., Nekrošius V.* Teisės saugos institucijos. Vilnius: Justitia, 2000.
20. *Luhmann N.* Political theory in the welfare state. Berlin: W. de Gruyter, 1990.
21. *Luhmann N.* Social systems. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1995.
22. *Luhmann N.* The “state” of the political system. Wassenaar: NIAS, 1984.
23. *Luhmann N.* Trust and power: Two works. Chichester: Wiley, 1979.
24. *Maffei S. (Edt.), Markopoulou L.* Fiducia. Justice needs trust. FP7 research project for new European crimes and trust based policy, 2013, Vol. 1.
25. *Murphy K., Cherney A.* Fostering cooperation with the police: How do ethnic minorities in Australia respond to procedural justice-based policing? // Australian & New Zealand Journal of Criminology, 2011, 44.
26. *Nikartas S.* Gyventojų dalyvavimas užtikrinant saugumą bendruomenėse: kriminologinės ir teisinės prielaidos. Monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2014.
27. *Roberts J. V., Hough J. M.* Understanding public attitudes to criminal justice. Maidenhead, Berkshire: Open University Press, 2005.
28. *Roberts J. V., Stalans L. J.* Public opinion, crime, and criminal justice. Boulder, Colo: Westview Press, 1997.
29. *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Vilnius: Teisės institutas, 2012.
30. *Sakalauskas G., Dobrynina M., Justickaja S., Kalpokas V., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Nikartas S., Pocienė A., Zaksaitė S.* Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Vilnius: Eugrimas, 2011.
31. *Sunshine J., Tyler T. R.* The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing // Law and Society Review, 2003, 37, p. 513–547.
32. *Tyler T. R.* Why people cooperate: the role of social motivations. Princeton, N.J., Princeton University Press, 2010.
33. *Tyler T.* Why people obey the law: procedural justice, legitimacy, and compliance. Princeton, US: Princeton University Press, 2006.
34. *Valančius V.* Pasitikėjimas teismu: kai kurie teismo veiklos viešumo aspektai // Jurisprudencija, 2005, t. 78(70).
35. *Valickas G., Justickis V., Vanagaitė K., Voropaj K.* Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisės saugos pareigūnais bei institucijomis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

36. *Ward P., Meyer S.* Trust, Social Quality and Wellbeing: A Sociological Exegesis // Development and society, 2009, Vol. 38, No 2.
37. *Warren M.* Democracy and trust. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.

II. Duomenų šaltiniai

38. Eurobarometer 62, 2004 m. ruduo. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_en.htm>.
39. Eurobarometer 82, 2014 m. ruduo. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_en.htm>.
40. Europos socialinio tyrimo apklausų duomenys 2002–2014 m. Prieiga per internetą: <<http://www.europeansocialsurvey.org/data/>>.
41. Lietuvos gyventojų apklausos apie policiją, atliktos Policijos departamento užsakymu. Prieiga per internetą: <<http://www.policija.lt/index.php?id=91>>.
42. Pranešimas Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto svetainėje 2014-01-09, „Didėja gyventojų pasitikėjimas policija“. Prieiga per internetą: <<http://www.policija.lt/index.php?id=23854>>.
43. Transparency International, Global Corruption Barometer 2013. Prieiga per internetą: <http://files.transparency.org/content/download/604/2549/file/2013_GlobalCorruption-Barometer_EN.pdf>.
44. *Vileikienė E.* Pateiktis. „Lietuvos gyventojų nuomonė apie teisėsaugą ir teismus“. Prieiga per internetą: <http://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Tyrimai/Gyventoju_nuomone_20150305.pdf>.

III. Teisės aktai

45. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2012-11-28 Nr. 1482 „Dėl 2014–2020 metų nacionalinės pažangos programos patvirtinimo“.
46. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas 2015-05-07 Nr. XII-1682 „Dėl Viešojo saugumo plėtros 2015–2025 metų programos patvirtinimo“.

Evaldas VISOCKAS
Law Institute of Lithuania

TRUST IN CRIMINAL JUSTICE INSTITUTIONS IN LITHUANIA

Summary

Trust in Lithuanian police, courts and prosecutors office has reached the record values in 2015. Trust and confidence in these institutions is growing, though it is difficult to identify what exactly is stimulating that growth. Public relations or media influence, or good organization of the institutional work as well as other reason can be an explanation for the better public attitudes. Answers to the question “Do you trust the police, courts, prosecutors office?” do not explain what was done properly when trust values raise, and what problematic areas of institution work need attention when evaluations are getting worse. There is a significant doubt expressed in academic literature if this and only indicator, so often used for the evaluation of institution work, adequately describes how good or effectively prosecutors office works, police safeguards public security, and courts ensure protection of citizen rights, defence of interests and other demands of democratic society. The article analyses trust and confidence in institutions of criminal justice system in Lithuania. Analysis uses ideas and data of two international research projects - EURO-JUSTIS and FIDUCIA. We examine trust and confidence as complex phenomenon, which include several important aspects: 1) effectiveness of criminal justice institutions; 2) distributive justice; 3) procedural justice; 4) shared perceptions of right and wrong and shared moral values with institutions; 5) legitimacy of institutions; 6) co-operation between society and criminal justice institutions. Evaluation of the survey data shows that different elements of this phenomenon obtain different ratings, and differ from the evaluation of trust and confidence in the broad sense. Understanding of these differences gives us a possibility to assess and improve work of criminal justice institutions more purposefully.